

זמן תפס"ן

זמן תפס"ן מכוון למקצב הזמן של הנוער,
ומהווה במה לאפשרות הופעתו של שיח חדש
שז'אק לאקאן כינה "הכאב של הנוער"

גיליון 9 | להסתכל למציאות בעיניים | אפריל 2016

2	עמרי ביכובסקי, אילנה רבין	דבר המערכת: להסתכל למציאות בעיניים
4	גבריאל דהאן	הערות מקדימות לפסיכואנליטיקאי, חלק II
8	חגית אלדמע	התייחסות ל"הערות מקדימות לפסיכואנליטיקאי" מאת גבריאל דהאן
10	שרי אדלשטיין	הייפגשו השניים בלתי אם נועדו
11	עמרי ביכובסקי	מחקר בריטי: עליה בשימוש בנוגדי דיכאון בקרב ילדים ובני נוער

זמן תפס"ן הוא כתב העת של עמותת תפס"ן: תחנה פסיכואנליטית לנוער

עורכים: עמרי ביכובסקי, אילנה רבין

מערכת: זיו רובינשטיין, הדס סבירסקי, טל שברו

דבר המערכת: להביט למציאות בעיניים

עמרי ביכובסקי, אילנה רבין

עמותת תפס"ן קנתה לעצמה אחיזה בקרקע – קרקע נדל"נית. מקום עם כתובת: רחוב אנגל 6, תל אביב. תפס"ן נשאר נייד כרשום באושיות הקמתו.

"השומר אחי אנוכי?"

כן!

ענה ועד תפס"ן פה אחד, והסכים שלפעילותו בשדה החברתי ימצא בית – בית שהוא עדות לאפשרותה של ערבות הדדית ועשייה, סביב סוגיית הנוער והנשירה. מקום איסוף ואחיזה וגבולותיו ייקבעו על ידי לוגיקה של להיטיב לנשור:

בדיוק בחתך בין הדחף לבין אות הקלון.

יחד עם דיוק זה של הפסיכואנליזה והאוריינטציה הלאקניאנית כלל לא חומקים מאיתנו דבריהם של אותם אלה, שבשם ריאליזם כזה או אחר דורשים מאיתנו: "להביט למציאות בעיניים", "לראות את המציאות נכוחה", "לראות דברים כהווייתם". מטבעות לשון אלה בכל זאת שוב הפתיעו כששוב נשלפו, בידי המומחים המשווקים את הדלוזיה הפרטית שלהם מעל כל במה – אך הפעם עוד בטרם הוחרש הד הפיצוצים בבריסל.

ייתכן שזאת עוד חוליה בשרשרת הקושרת את הגליון הקודם (זמן תפס"ן 8) לזה הנוכחי. "להביט במציאות בעיניים" איננה אלא מטפורה, אין אלה מילות קסמים – ססמי היפתח – הפותחות את השער ל"מציאות". אם כבר, כפי שמציין פרויד, המפתח שאמור לשאת איתו – לשאת ולא לשמוט – האנליטיקאי ה"פאוסטיאני", הוא המפתח ל"אמהות" (נידרש למושג ה"אמהות" באחד הגליונות הבאים) – המפתח למעבר של ההעברה¹. ויחד עם זאת נושאת המטפורה, כפי שלאקאן מציין עוד בשנות החמישים², גרעין של ממשי.

זו המציאות, אותה מציע לנו גבריאל דהאן במאמר המרכזי של הגליון, כהבניה. זו המציאות שתמיד אפשר לקרוא אותה אחרת. זוהי הקריאה האחרת שחילץ אלטוסר³ ממרקס, ושהייתה יסוד למה שהוא הפיתוח המאוחר של הסימפטום אצל לאקאן: קריאה סימפטומטית, שאיננה אלא קריאה של מה שחסר, אפשר לומר, באופן אינהרנטי בטקסט הנקרא; כלומר, לא מבעד לתאוריה כלשהי המולבשת על הנקרא מבחוץ – כאותו חלום של האנליזנט של פרויד שחלם על אביו באמרו: "הוא לא ידע שהוא מת", ופרויד מוסיף את החסר האינהרנטי לקריאה זו: "בגללי"; "הוא לא ידע שהוא מת בגללי". זה נהפך כך, באבחת פירוש, לאמירה של סובייקט.

המאמר המתפרסם במרכז גליון זה, ששמו המלא הוא:

"הערות מקדימות לפסיכואנליטיקאי – שיעורים על נשירה ומציאות בעקבות הקמת התפס"ן-תחנה פסיכואנליטית לנוער", הוא חלקו השני של המאמר שפורסם בגליון זמן תפס"ן 0 – שאיננו

¹ משפט זה מתייחס למכתבו של פרויד לסטפן צווייג, משנת 1932, בו הוא מתאר באזניו את שהתרחש בין אנה או. לברואר בלילה אחד מכריע. נתייחס לנקודה זו ביתר הרחבה באחד הגליונות הבאים. את המכתב ניתן לקרוא בלינק המצורף בסוף דבר המערכת.

Freud, S. (1961). Letter from Sigmund Freud to Stefan Zweig, June 2, 1932, in: Letters of Sigmund Freud 1873-1939. (E. L. Freud, Ed.) London: Hogarth Press

² לאקאן, ז'. (1957) "ערכאת האות בלא-מודע או תבונה מאז פרויד", בתוך: כתבים חלק א' (תרגום: נעם ברוך), תל אביב: רסלינג. 2015

³ Althusser, L., & Balibar, É. (1970). Reading Capital. (B. Brewster, Trans.) New Left Books

בהכרח זמן אפס. בכך נוצרת תנועה, שב"זמן תפס"ן" מס' 5 קראנו לה לולאה: "הלולאה הזאת – כינון הבדיעבד הזה – הוא אקט של כיפתור כדי לפסק את המשך (duration) של הזמן שחלף"⁴.
 3 בחירת המערכת במאמר זה נעשתה עוד לפני שהתפס"ן הכריע על ביתו, אך היא קולעת, ללא ספק ל"צייט גייסט" של הימים האלה.

המאמר הראשון בסידרת המאמרים של גבריאלי דהאן, מסתיים במילים: "אלא שמשום שהפסיכואנליזה היא בעיר מה שנקים יהא התפסן בשדות הנדל"ן"⁵. סוגיית המקום היא אקטואלית מתמיד עבור תפס"ן, הפועל בשדה שתחום על ידי הצוק שעל שפתו ביקש הולדן קולפילד להתמקם על מנת לתפוס את אלה הנופלים אל מעבר לצוק. התפסן פועל בשדה (השיפון/הנדל"ן), בהציעו אפשרות, המנוסחת היטב במאמר הזה:
 "לקרוא את המציאות אחרת".

אפשר להציע קשירה בין הדיבור למקום, עם תגובתה של חגית אלדמע (בגליון זה) למאמרו של גבריאלי דהאן. ביחס לאחד כמו גם ביחס לשני, יש לוותר על "הכל" (מבלי לוותר על הקול) – אי אפשר להגיד הכל, והשדה בו פועלים כרוך בתחימה המשאירה אותנו עם "לא הכל". זו אפילו העובדה ששדה כלשהו יכול להתמסגר רק בתנאי של היותו של האובייקט (a) מוחסר ממנו. אך באופן של החסרתו של האובייקט מצויה הסכנה להפוך כל כולנו לאובייקט המוחסר, קרי, ליפול מהשדה שהוא הסצנה, שאך כפסע בינה ובין ליפול מהעולם (ומהי במקרה כזה המציאות?). אל למטפלים – התפסנים – לשכוח זאת. אין זה רק על הפרק עבור הנער הנושר. ה"תפסן" איננו עומד על קרקע מוצקה יותר. אין לו ערבות, שהוא יכול לגייס, שאיננה מתוך ה"הון העצמי" שלו. האובייקט המוחסר, קִּזָּה שהינו אובייקט סיבת האיווי, עומד כנגד האובייקט-תרופה – אובייקט המבקש להתמקם כלא-אבוד, להעלים את החסר האינהרנטי לסובייקט. אל נקודה זו מצביעה תגובתו של עמרי ביכובסקי למחקר שמצא שימוש מופרז בתרופות נוגדות דיכאון בקרב ילדים ובני נוער, במדור חדש הנחנך בגליון זה, שיביא הדים לאקטואליה חדשותית הנוגעת בבני הנוער.

הַיִלְכוּ שְׁנַיִם, יְחַדּוּ, בְּלִתִּי, אִם-נוֹעֲדוּ", שואלת שרי אדלשטיין בתגובתה שלה למאמר המרכזי. דווקא בשאלה זו חבוי אחר גדול קונסיסטנטי – כזה היכול לערוב לשאלה הפרטית של המאמין. אך בפער עם הכותרת (היילכו – הייפגשו) מסתתרת קריאת התגר שלה: האם זה שאנו הולכים ביחד (ואפילו נועדנו) מהווה ערבות לכך שניפגש? ההימור, מה שאין לו ערבות (גם לא בספר עמוס – כך קוראת זאת שרי), הוא על המפגש.

⁴ רבין, א. וביכובסקי, ע. (יוני 2015) דבר המערכת, זמן תפס"ן (5), תפס"ן-תחנה פסיכואנליטית לנוער
⁵ דהאן, ג. (פברואר, 2015), זמן תפס"ן (0), תפס"ן-תחנה פסיכואנליטית לנוער.

הערות מקדימות לפסיכואנליטיקאי

שיעורים על נשירה ומציאות
בעקבות הקמת התפס"ן-תחנה פסיכואנליטית לנוער

גבראל דהאן

חלק II

המציאות היא מה שאפשר לדבר עליו "אחרת"

הפרויקט האבוד של המתבגר

ננסה לסחוט עוד את "משל הנייד". אפשר לדבר על המכשיר הזה שקרוי ה"נייד" באופן אחר מזה שבו נהוג לדבר עליו - ישנה אפשרות לדבר עליו "אחרת". האפשרות לדבר על דבר כלשהו "אחרת" קיימת עבור כל מה שאנו נוהגים לכלול במה שאנו מכנים "מציאות". אין זה עניין מיידי או מובן מאליו, גם אין זו אפשרות שמגישה עצמה בקלות להתנסחות כ"ידע-עשות" ודאי שלא במתכונת של הוראות הפעלה או כללים קוגניטיביים. לא ניתן לנסח תיאוריה של "קריאה אחרת" של המציאות, בדיוק כפי שאין אפשרות ליצור תיאוריה של הלא מודע⁶ - זאת למרות שקוגניטיביסטים מסוימים ודומיהם מאמינים בכך שניתן לייצר תיאוריה כזו אותה הם מכנים *cognitive reframing*. אמנם יש תיאוריה של הפרקטיקה האנליטית ואפשר היה לחשוב שמשום שלקראת אחרת את המציאות הינו בסופו של דבר האקט של הפסיכואנליטיקאי יכולה הייתה גם להיות תיאוריה של הקריאה הזו. באופן מעניין אנו יכולים להרשות לעצמנו לנסח שקילות של האייווי, הלא מודע והקריאה האחרת - ככול ששלושתם הינם עובדות של פירוש: "הלא מודע מפרש", "האייווי הינו פירוש", אמירות של לאקאן - ואין הפירוש הכוונה לקרוא, "לקרוא אחרת" את המציאות. כך, אם כן, 'לקרוא אחרת' זה גם הלא מודע וגם לקרוא עם הנחת הלא מודע. הלא מודע הוא הקריאה האחרת של המציאות, אך קריאה אחרת היא גם עבודת הלא מודע. הלא מודע הוא הקורא, והפסיכואנליטיקאי הוא ההולך בעקבותיו כדי לקרוא את קריאתו דווקא על ידי הצבעה על כיוון. זו יכולה להיות הצבעה של האצבע הפרשנית של סנט ג'ון בפטיסט בצירורו של ליאונרדו דה וינצ'י, או אצבע הקריאה העברית שמשמשת את הקורא בתורה אשר קושרת לגוף את האות ולא דווקא את המובן - זהו האקט של הפסיכואנליטיקאי, להצביע לעבר האופק על הוויית הסובייקט כהווייה מתענגת. באופן זה אנו רואים שביחס לקריאה הזו, כמו גם ביחס לפירוש, אפשר לומר שהיא לא ללא תיאוריה, אך גם לא ממש עם תיאוריה. לכן, מה שאנו מוצאים הינה קריאה שנשאית בסופו של דבר על גבי מונחים כמו: הפתעה, דו משמעות - הומופוניות, דקדוקית, או לוגית - הטעמה, חתך, אלוזיה, ציטוט. כל אלה הינם למעשה יסודות בפרקטיקה של האורקל יותר מאשר תיאוריה על מה שמדובר בו. הם מכוונים לקריאה "אחרת" גם במובן שהם מכוונים למודוסים שונים של "האחר", האחר הקונסיסטנטי, האחר המחורר, החסר, או האחר שהינו מחוץ לכל מובן.

במאמר מוסגר נוכל להסיק בהקשר לאצבע הקריאה בתורה שעבור היהודי הליבוויציאני יהא מדובר באצבע קריאה אשר יותר משהיא נועדה לחלץ איזושהי אמת מסמנית, או אובייקט a דחפי שמתפקד כסיבת אייווי, היא נועדה להתייצב במקום של S_1 מחוץ לכול שרשרת מסמנית, מחוץ

⁶ J. Lacan, Le Séminaire livre xvi, D'un Autre a l'autre, pg. 65-66, 4/12/68.

ללא מודע כלשהו, שלא אומר דבר, אך שמניע סימון של התענגות על גבי הגוף - שזה למעשה מה שאנו נוהגים לכנות קריאה. אצבע הקריאה היא שמניעה את היד אל האות.

נחזור לעניין הסצנה והמתבגר תוך שנאמץ לרגע באופן רדיקאלי את הביטוי של פרויד ביחס ללא מודע "כסצנה אחרת", מקום אחר, *eine anderer Schauplatz*. נוכל להישען על הביטוי הזה, אם נִפְנֶה מן הלא מודע הזה את גרגרי האובסוקורנטיזם שנוטים להדבק אליו, כדי למצוא בו תימוכין נוסף לכך שהלא מודע הינו לקרוא אחרת את המציאות. יחד עם כן, הקריאה לקריאה אחרת הינה הנחיית קריאה אחד-אחד וזה המובן הסינגולארי שכלול בביטוי של להמציא בכל מקרה את הפסיכואנליזה מחדש. על כן, הפירוש של הלא מודע איננו הפירוש במובן של הצבת מילה אחת יותר מוצלחת במקום מילה אחרת, גם איננו החשיפה, למשל, של השנאה כאמת המוסתרת של אהבה, אני אומר "אוהב" אבל כוונתי האמיתית היא "שונא" - מה שתהא למעשה התמצית הירודה של הפרוצדורה המשפטית המובהקת אשר נשענת תמיד על חשיפתה של האמת כמרשיעה, שכן זו האמת היחידה אחריה מחפשים במשפט - האמת שתרשיע. עדיין איש לא תבע את שכנו למשפט על כך שבעודו אומר 'אני שונא אותך', לאמתו של דבר, הוא אוהבו ואשר על כן הוא תובע אותו על דבר שקר שמסב לו סבל באותה מידה לו היה מדובר בהיפוכו של דבר.

הביטוי הפרוידיאני, "הסצנה האחרת", מנסח מודוס מכונן בקשר למה שהינה התבונה של הפסיכואנליטיקאי.⁷ אנו יכולים כמובן לקרוא את התבונה הזו, שלאקאן מכנה "התבונה שלנו" כמתווספת לצמד התבונות של לוי-שטראוס, התבונה האנליטית והתבונה הדיאלקטית, כפי שהוא מזכיר בשיעור שלו, אך אין ספק שהיא מתייצבת גם ביחס לתבונה המעשית והתבונה הטהורה של קאנט, שכן מדובר בשאלה של ההבדל בין העולם הנתפס לבין הקטגוריות המנטאליות. מה מניחה התבונה הזו? ראשית, לדבריו של לאקאן היא מניחה "יש העולם" - *"il y a le monde"*. אנו זוכרים את זאת ש-'אין יחס מיני' אבל עולם לעומת זאת יש. זה לא פוטר אותנו מן השאלה איזה 'מין' עולם הוא זה אם הוא ישנו, אך זה מה שלמעשה מניח שטראוס כתבונה אנליטית. אמנם איננו יודעים מה זה אומר. אך יש עולם, זה העולם כמות שהוא. אנו יכולים לשמוע בניסוח הזה את ההדהוד של הדבר כשלעצמו שלא ניתן להשגה. יש להיזהר בהנחה הזו בדבר הראשוניות של העולם מסוג של מטריאליזם ראשוני שנשען על הנחה של הומוגניות סינגולארית חומרית של העולם הזה שעשויה להוביל את הדיסקורס הסטרוקטוראלי להתלכדות עם הסטרוקטורה של המוח, המוח כחומר.

שנית, ישנה הסצנה. "המימד של הסצנה, בהתפלגות שלה מן המקום, ארצית או לא, קוסמית או לא, היכן שהצופה נמצא, אכן נמצא כאן כדי לצייר לעינינו את ההבחנה הרדיקאלית בין העולם לבין המקום שאליו הדברים, הדברים של העולם, באים להיאמר. כל הדברים של העולם באים כדי להתייצב בסצנה על פי חוקי המסמן, חוקים שלא נוכל בשום אופן להחשיב כהומוגניים לאלה של העולם ... ובכן בשלב ראשון, העולם. בשלב שני, הסצנה-הבמה עליה אנו מעלים עולם זה. הסצנה היא המימד של ההיסטוריה. להיסטוריה יש תמיד אופי של בימוי, *mise en scène*, ומרגע שהסצנה היא על הבמה כל העולם מועלה אתה ונוכל לומר יחד עם דקארט: על במת העולם אני נע מוסתר עם מסיכה:

Sur la scène du monde, je m'avance, larvatus, masque.

⁷ J. Lacan, Le Séminaire livre X, L'angoisse, p.43-45, 28 novembre 1962.

6 עתה אנו יכולים לשאול מהו העולם הזה. מה שכינינו במהלך ההיסטוריה העולם מותר אחריו שיירים, זה על גבי זה, שנערמים ללא כל מטרדות ביחס לסתירות. מה שהתרבות מניעה כמה שהינו העולם הינו ערימה, חנות של גרוטאות של עולמות שבאו בזה אחר זה...⁸. למן הרגע בו אנו מתייחסים לסצנה, יהא זה לגמרי מוצדק להציב בסימן שאלה את מה שהינו העולם של הקוסמיזם בממשי. מה שאנו מאמינים שיש לנו עסק אתו כעולם, האם איננו כי אם השיירים המצטברים של מה שהגיע מן הסצנה כאשר הייתה על הבמה?

בשלב השלישי, ישנה הסצנה על הסצנה. היא נוגעת כבר להכרה הרטרואקטיבית באובייקט שהיה שם/כאן. מדובר בסטאטוס של האובייקט כאובייקט של איווי. אין לבלבל אובייקט זה של האיווי עם האובייקט כפי שמוגדר על ידי האפיסטמולוגיה. ההופעה של האובייקט של המדע מוגדרת על גבי תגלית מסוימת של היעילות המסמנית ככזו. זה אומר שהמדע גופו מותר פתוחה את השאלה לגבי הקוסמיזם של האובייקט. כלל לא בטוח שישנו קוסמוס, שכן המדע מתקדם במידה בה בדיוק הוא מוותר על כל הנחה מוקדמת קוסמית. עניין זה הינו בעל חשיבות שכן הוא נותן לנו מענה לתמיהה שעשויה לעלות מתוך עבודתו של לוי-שטראוס: כיצד זה שבחשיבה הפראית על אף שמשוחררת הפרמננטיות, ההתמדה, והנצחיות של הקוסמיזם של מציאות האובייקט עדיין אין זה מביא לכל באי העולם את הביטחון, השלווה, הפיוס והעונג שצריך היה לנבוע מכך. השאלה שנותרת הינה האם אלה הם רק הפסיכואנליטיקאים שאינם מרוצים או כולם? מדוע איננו באים על סיפוקנו בראותנו כיצד באחת, הטוטמיזם מתרוקן מתוכנו מלא התשוקה? מדוע איננו מרוצים מכך שלמן התקופה הניאוליטית העולם כל כך מסודר? כלומר, מדוע אנו כל כך חפצים בשימור של מימד החרדה? בין החזרה לקוסמיזם מובטח והאחיזה בפאתטיזם היסטורי ישנו נתיב של מעבר אותו מראה לנו החרדה. עד כאן לאקאן.

מה מדגיש עבורנו לאקאן בדברים הללו? הזהויות שגוזר המטריאליזם הפרימרי בין העולם כפי שהינו (התבונה האנליטית אצל לוי-שטראוס) לבין הקומבינטוריקה הדיסקורסיבית שמנסה לתאר את העולם כסטרוקטורה, או זו שגוזר למשל חומסקי בין הקומבינטוריקה הזו לבין המוח, מתעלמות מכך שבלבן ישנו חור, החור של מה שאיננו אף שלא היה שם מעולם. כך ישנו העולם, הסצנה והתרבות כשיירים. זה מקבל את מובנו למשל, בסצנה של הילד מול המראה: המקום אליו מגיעים הדברים כדי להיאמר הינו האם. האם שאומרת את מה שאומרת והמבט בהתרחשות הזו הינו קריטי לבנייתו של מקום זה כסצנה (במה). מה שמבדיל את הילד מן המקום בו הדברים נאמרים זה המבט על דמותו בזרועות אמו. המבט בסצנה הזו איננו הדמות, אף לא העיניים או האם כי אם האובייקט a. ברמה הסקופית קשה ללכוד את האובייקט הזה שכן הדמות ממלאה אותו בשלמות.

כך, ישנו העולם (ילד בזרועות אמו) – וישנה הסצנה (במה) עליה עולה העולם הזה, להיות בזרועות האם במראה. זוהי הכפלה כפולה: של השיח ביחס לעולם ושל הדמות ביחס לאובייקט. הבמה בדרך כלל הינה המימד של הסיפור, המימד ההיסטורי-סיפורי. הסיפור שלנו ממקם אותנו בעולם וגם בשיח על העולם, שהינו כבר במישור של הפיקציה ולא החומר. זה מה שלמעשה מכנה לאקאן בהתייחסו לפרויד היקום של האיווי. זוהי אם כן, המציאות כמה שנבנה סביב אובייקט שהיה. אי אפשר שלא נבחין בקריטיות של הבניה הזו בקשר למה שאתו הולם בנו המתבגר, המתבגר כאופרציה של אבדן, של משהו שהיה ואיננו עוד כפי שהיה - ההורה הזה שבזרועותיו היה

הוא, שהולך לאיבוד למתבגר. ההתבגרות במובן זה איננה כי אם אבדן בזמן התרחשותו, זמן הווה של אבדן כהתרחשות שבה הוא, האבדן, מועמד במבחן של הטרנספורמציה שלו לחסר. אולי זהו הדבר שראוי מכול שייקרא אובדנות להבדיל מהתאבדות. ההתאבדות יכולה להיות באופן זה ביטוי לאובדנות שכשלה, קרי נשירה שכשלה. על כל פנים שתי האופרציות הללו נכרכות בהכרח במה שהינה הנשירה כאופרציה נפשית.

ומה בקשר ליעילות המסמנית והמציאות

ניתן לומר שעל אף האמור לעיל נוכל בכל זאת לגזור הומולוגיה בין שדה הידע לבין שדה המציאות. החור עליו דברנו קודם איננו דבר מה אשר מתייצב בקצה של מה שהינו ידוע, כביכול הלא ידוע מצוי תמיד בקצה, בגבול של הידוע. היפוכו של דבר, החור בו מדובר נמצא בסולידריות עמוקה עם המסגרת של מה שהינו הידוע. זאת על אף שהוא כמו מוצב מחוץ למסגרת של מה שידוע. כלומר, בהצבתו של הלא-ידוע מתאפשר המסגור של מה שידוע. הלא-ידוע הינו למעשה המסגרת של הידע. בהערה שהוסיף ב-1966 למאמר שלו על הפסיכוזה אומר לנו לאקאן את זאת שהשדה של המציאות אינו נתמך כי אם על ההחסרה של האובייקט a אשר מעניק לו מנגד את המסגרת שלו. כאן האובייקט הזה עדיין נבדל ממסמן. אך כמובן שכשלעצמו "אובייקט a" הינו מסמן שנועד לציין את היעדר ההלימה, את ההטרוגניות של האובייקט והמסמן. ביחס לשדה הידע והמציאות מדובר למעשה בהחסרה שבמונחים פרוידיאניים היינו מכנים כמשיכת ההשקעה הליבידינאלית של הסובייקט כתנאי לכינון המציאות עבורו. כל עוד ישנה, בפרספקטיבה הזו, השקעה ליבידינלית של אלמנט כלשהו של המודעות-תפיסה, נוכל להטיל בספק את תחושת המציאות. כביכול על מנת שתתקיים מציאות ב"אובייקטיביות" שלה, המשיכה של ההשקעה הליבידינלית הכרחית. נחוצה החסרה ליבידינלית. זה מה שלמעשה לאקאן מכנה ההחסרה של האובייקט a. זהו ריקון של המציאות מן ההשקעה הליבידינלית. אלא שיש להבחין, כפי שמבהיר זאת עבורנו ז'.א.מילר⁹, בין שתי החסרות ליבידינליות. במידה בה ישנו מתאם בין שדה המציאות לשדה הידע, נוכל לומר ששדה הידע מייצג את התרגום במונחי מסמנים של ההתענגות שנוכל לזהותה עם ההשקעה הליבידינלית. כלומר, אם נבודד שדה זה של מציאות, נוכל לומר שהוא מורכב בכל נקודה שלו מתרגום של ליבידו למסמן, כלומר תרגום של התענגות למסמן. וזה נכון משום שלאקאן הוא שאומר לנו שהידע והמסמן הינם היינו הך. כלומר, מה שמכונן באופן סולידרי את שדה הידע ושדה המציאות הינו שבכל נקודה בשדה הזה מתרחש חליפין של התענגות תמורת מסמן. וזה מה שלאקאן בסמינר השבעה עשר יכנה החשבונאות: להפוך את ההתענגות לניתנת לחשבון. אך ישנה עוד החסרה. ההחסרה השנייה נובעת מכך שהמסמן אינו ממצה את ה-"הכול" של ההתענגות. ומכאן נובע שבשדה הזה בו מתרחשת הקונברסיה של התענגות לידע נותרת יותרת של עונג שלאקאן כינה a. שהיא בדיוק אותו חלק של ההתענגות שלא מתורגם למסמן. מה שלא עבר משיכה בהשקעה הליבידינלית. זהו אותו פן בהתענגות שלא ניתן לתרגום במונחי מסמן. כאן מתרחשת ההחסרה השנייה שהיא הוצאה החוצה של האלמנט הזה a, שבהיותו בחוץ הוא זה שממסגר את המציאות-ידע כשדה, אין לנו אותם עוד כי אם כשדה בלבד. זהו הוויתור על הקוסמוס. במובן זה אין לנו את המציאות כי אם כשדה, ושדה הינו תמיד דבר מה שאיננו נתון מראש הוא תמיד תוצר של איזושהי הבניה, של איזושהי חוקיות שטובלת בתוך דבר מה אחר.

⁹ J.A. Miller, Sur le Transfini, " le banquet des analystes," (cours de, séance du 9 mai 1990).

השדה במובן זה עונה לחלקיות של הדחף, השדה הוא חלקי, הוא ויתור על הטוטליות. הוא ויתור על השלמות לטובת הקונסיסטנטיות. באופן זה ניתן יהיה לומר שגם הדיסקורס הינו חלקי, הוא מתחיל מויתור ומסתיים בויתור על גבי הבלתי אפשרי והאין-אונים. בהקשר שלנו, נקודה זו הופכת את התחנה לראויה לשמה שכן גם התפסן הינו בשדה, וגם המתבגר הוא זה שמתנגש במציאות כשדה הסובל מחלקיות, ומאזים תדיר על ידי מה שמחוצה לו.

זה בהקשר הזה שלאקאן מעלה את שאלת האיווי הרלבנטית לנו. זהו האיווי כמטונימיה של החסר בהווייה, סולידרי עם מה שלא קיים ושהחל ממנו האלמנט הזה יכול לקבל קונסיסטנטיות. זהו איווי במובן של לרצות-להיות, לא איווי כהווייה, ולא כאי-הווייה, כי אם כלרצות להיות. זה גם לרצות-שיהיה. זה גם בנקודה הזו שאנו נפגשים עם עניין האיווי של הפסיכואנליטיקאי. לאקאן טובע את הביטוי הזה, איווי הפסיכואנליטיקאי, שהינו כשלעצמו מסמן חדש בהמשגה הפסיכואנליטית, כדי לציין את ה- 'לרצות שיהיה' באנליזה, קרי, לרצות שייווצר דבר מה אשר יחצה את שדה המציאות והידע שלו הסובייקט מסוגל, קרי שתיווצר היווכחות של הסובייקט בחוק של הידע והמציאות שלו, בחוק שהינו מעבר לאינסוף של פטפוטו, של הפנטסמה שלו, בחוק של קיומו. אם אנו רוצים לקשור דברים אלה לשאלה של המיניות והיחס המיני נוכל להוסיף, שבסופו של עניין החוק הזה עבור כולם הינו אחד בעוד הנוסחא היא סינגולארית והוא זה שלאקאן ניסח בביטוי: אין יחס מיני. האפשרות הזו לחרוג מעבר לגבולות הפנטסמה, מעבר למסגרת הידע והמציאות מותנית ביכולת הסובייקט להמציא מסמן חדש בקיום שלו אשר יכבוש דבר מה בממשי עם הידע. המסמן החדש הזה לגבי דינדו איננו כי אם המסמן של הנשירה אשר הוא כשלעצמו נושא על גבו את ההנשרה שלו עצמו מן המסגרת של הידע והמציאות. בעקבות כל אלה נוכל לומר שהמקרים של הפסיכואנליזה הינם מקרים של מציאות.

התייחסות ל"הערות מקדימות לפסיכואנליטיקאי" מאת גבריאל דהאן;

חגית אלדמע

מהדהדות לי שתי אמירות בכפיפה אחת במה שכמו אמור לשמש "תגובה" לשני חלקי המנשר של האנליטיקאי גבריאל דהאן. מנשר שנכתב על ידו לכבוד ייסוד התפס"ן. אמירה אחת – אמירה של לאקאן, אותה הוא מצטט מפי אחד ממוריו: "האנליזה היא דלוזיה מאורגנת היטב". הוא מצטט אמירה זו תוך שהוא אומר שהיא חלקית, אך לא בלתי מדויקת. (על שמות האב, 48)

אמירה שנייה – אמירה שבה נתקלתי בשיעור הראשון שבו נכחתי בסמינר "מקום" שהתקיים אז בבית האדריכל ביפו, לפני כשמונה שנים. תוך כדי תהייה על שמו וקנקנו ותוכו של שם הסמינר- "מקום", האם אני במקום, האם זהו מקום, מה פירוש להיות במקום, יש מקום לשאלות

כאלה וכו' וכו' וכו', שמעתי שנאמר מפי גבריאל הדבר הבא: "המראה מפקפקת את העולם". (סמינר "מקום", 11.2008)

שתי אמירות אלה, מתייחסות לתנאי (הבלתי) אפשרות של ה"מציאות" שמנסחת הפסיכואנליזה עבור כל אובד דרך. זה שיודע על כך דבר מה או זה שאינו יודע על כך בכלל. שכן, מראש, "כל אחד" מאבד את "דרכו", קרי, את מציאותו תוך שהוא משרטט אותה באמצעות אובדן זה. חורש אותה, מעבד אותה מחדש, על סמך ישן שלא היה ברשותו מעולם.

אתחיל באמירה הראשונה, אך לא בפירושה דווקא, אלא בעמדה שמנסח לאקאן ביחס אליה. או אם נרצה, ניתן לפרשה, אולי, באמצעות מה שהוא אומר עליה: הוא אומר, כאמור, שזו אמירה חלקית, אך לא בלתי מדויקת. ובכך, בעצם, מתייחס לוויטור, מדגים אותו, ממש, לוויטור שעושה ההוויה המדברת כשהיא מדברת. היא מוותרת בבלי דעת על ה-לומר את ה"הכל" בתמורה לניסיון לנסח קונסיסטנטיות. ובכך משיגה פרגמנט לגבי מהי האנליזה. פרגמנט שהוא בו זמנית חלקי ומדויק. האנליזה היא דלוזיה שמאורגנת היטב. זהו הגילום של הארגון, העקביות, הכיוון שאל עברו היא פועלת את פעולתה. גבריאל דהאן בחלקו השני של המאמר מנסח זאת כך: "הלא מודע הוא הקורא, והפסיכואנליטיקאי הוא ההולך בעקבותיו כדי לקרוא את קריאתו דווקא על ידי הצבעה על כיוון". (ההדגשה שלי)

כאשר הצבעה על כיוון היא לרצות שתהיה חצייה של החוק שקובע את הידע ואת המציאות של ההוויה המדברת.

חצייה זו של החוק של ההוויה המדברת עצמה, משמעה, ויתור על התענגות בתמורה למסמון, בניסוח של לאקאן את הדברים בסמינר השבעה עשר, או משיכה של ההשקעה הליבידינלית כפי שמנסח זאת פרויד. שני ניסוחים אליהם מתייחס גבריאל דהאן, המנסחים את תנאי האפשרות של ה"לרצות להיות", של האיווי, של הכיוון שיאפשר לשרטט גבולות של עקביות, מסלול של עקבות, גישוש בעקבות דרך שבכך ממש מכונן אותה.

ובאשר לאמירה השנייה: "המראה מפקפקת את העולם". גם כאן, מהדהדת ההתייחסות לחוק, שכן ב"מפקפקת" יש פקפוק, הטלת ספק, ויש גם מפוקפק. "טיפוס מפוקפק" אנחנו נוהגים לומר על מי שלא ברור כל כך מהו יחסו אל החוק, או, ליתר דיוק, מהו דבר העבירה שלו. הוא מצליח לתעתע לגביה אך עד גבול מסוים, שכן רואים שהוא "טיפוס מפוקפק". מניחים שיש שם עבירה ו"הטיפוס" מפלרטט קצת יותר מדי עם גדרות החוק, אבל לא בדיוק יודעים איך. אם כן, מה מפקפק ובו זמנית מפוקפק באמונה בעולם המיוסדת על גבי מה שהיא הסצנה של המחזה המוצגת במראה? שכן, המראה מפקפקת ממש כפי שהיא מפוקפקת. ("מראה, מראה שעל הקיר...")

לפני שאנסה לנסח תשובה לכך אציין את ההבחנה שנערכת בחלק השני של המנשר, הבחנה בין העולם והסצנה. הבחנה שהיא בין העולם לבין המקום שאליו הדברים באים להיאמר: "כל הדברים של העולם באים כדי להתייצב בסצנה על פי חוקי המסמן שאינם הומוגניים לאלה של העולם." (דהאן, חלק שני)

אחזור לשאלה. ב"נצחון הדת" אומר לאקאן שהאנליזה מתעסקת עם מה שלא הולך – הוא הממשי. מה שלא הולך הוא הממשי. מה שהולך, הוא העולם: "העולם הולך, הוא סתם מסתובב, זה תפקידו כעולם." (שם, 73-74) העולם שאין אותו, אבל הוא מטונף (immonde ו monde) (שם). יוצא שהמפוקפקות של המראה היא שהיא מציגה את הסצנה כעולם ואת העולם כסצנה. כמו הטיפוס המפוקפק שמצליח לתעתע באחר ביחס לדבר העבירה או לעצם קיומה, למרות שהוא

נחשד בכך כל הזמן. המראה, לפי אסוציאציה זו, מפוקפקת יותר ממנו משום שאף אחד לא
מפקפק ביחס לזהות שהיא מראה בין העולם והסצנה.

להבחנה בין הסצנה והעולם נמצא והומצא מסמן, מסמן שאתו וסביבו חג ייסוד התפס"ן,
המסמן "נשירה": והיא, הנשירה, "תמיד סצנה של נפילה, או נפילה מן הסצנה" (דהאן, חלק
ראשון).

היפגשו שניים בלתי אם נועדו

שרי אדלשטיין

שינוי זה, בין "מפגש" לבין "הליכה" שהסתבר שעשיתי מבלי דעת, מקורו, בפרק ג' בספר עמוס
מכורתו, הוא זה:

.....הַיְלִיכוּ שְׁנַיִם, יַחְדָּו, בְּלִתִּי, אִם-נֹעְדוּ. ד. הַיִּשְׂאֵג אֲרִיָּה בַיַּעַר, וְטָרַף אִין לוֹ; הֲיִתֵּן
כְּפִיר קוּלוֹ מִמְעַנְתּוֹ, בְּלִתִּי אִם-לֶכֶד. ה. הַתְּפֹל צְפוּר עַל-פַּח הָאָרֶץ, וּמִקֵּשׁ אִין לָהּ;
הַיַּעֲלֶה-פַח, מִן-הָאֲדָמָה, וְלֶכֶד, לֹא יִלְפֹד. ו. אִם-יִתְקַע שׁוֹפָר בְּעִיר, וְעַם לֹא יִחְרְדוּ;
..... כֹּה, אָמַר יְהוָה, כְּאֲשֶׁר יֵצֵל הָרְעָה מִפִּי הָאָרִי שְׁתֵּי כְרָעִים, אוּ בְדֹל-אֲזֶן--כֵּן יִנְצְלוּ
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

נאמר כבר כי האלוהים של הפסיכואנליזה הינו הלא מודע ואולי זאת האהבה, שמדובר בה,
שכפי שמעיר גבריאלי דהאן, לעולם איננו תובעים אותה בבית המשפט אלא שהינה יכולה להימצא
כמראית עין המאפשרת המשך של הזוגי והאנליטי, לפחות במובן שהיא מאפשרת להלך כברת דרך
ארוכה לאחר שחלק ארי מהשאריות המפוענחות, נופלות.

שני עמודים כתובים מגיש לנו גבריאלי – שתי מגילות: בעת הקמת התפס"ן וכאשר הוא עומד.
עמוד – לא באופן שבלתי ניתן להזיזו, ואולי להיפך, ככזה שנמצא רוב הזמן בתנועה. כפי שגבריאלי
כותב: עמוד שיש לבנות אותו ולהישען עליו בו זמנית. בכך הוא מניח ידע מוצפן שהינו עמוד
שאינו נאמר ושיש לאומרו לבנותו, ואולי כיון שבתחום הפסיכואנליזה אנו נאמר שיש להבנותו.
קיים כאילו ניגוד בין עמוד זה, שבו בזמן הוא פנימי וחיצוני, לבין הנייד המאפיין כל כך את
המתבגרים של ימינו – לפחות אלו הישראלים – שכמעט שלא ניתן למוצאם בלעדיו. כלומר
שאינם תמיד יודעים להפחית מהאוטומטיות של שליחת היד אליו. מאידך, כפי הדוגמא אותה
מביא גבריאלי, יתכן שיד זו הנשלחת ללא הרף אל עבר אובייקט זה, אינה מנותקת מרוח התקופה
הזו, שבה חסרה הרבה פעמים אותה יד דווקא מצידו של אחר. כלומר שהפלאפון הפך סמבלנט של
האובייקט החסר ולכן הוא מאלחש את כאב האיווי שאין בו נחמה מספקת.

נחזור לספר עמוס אשר, אולי בקרבה מסוימת לפסיכואנליזה, מניח, מתוך זה שהתרחש מה
שהגיא, כי יש לו דבר מה עם סיבה. מהי איפה סיבתו של התפס"ן שנוולד?
שלושה מושגים מנחים את גבריאלי דהאן בכתיבתו- הפסיכואנליזה, הישראליות והנוער.

בתוכם עולם ומלואו, שכן השילובים שלהם חורגים מגבולות המתמטיקה ובו בזמן אי אפשר שלא לקחת אותם בחשבון. אם נרחיב אזי נשאל:

מהו תפקידו של הפסיכואנליטיקאי בתקופתו? זאת כאשר נכתב במגילה של הפסיכואנליזה שאין המשתמש בה בא להציל ולא לרפא ולא זאת בלבד אלא שאם זהו ייעודו לא מדובר בפסיכואנליזה.

"ילכו יחדיו". גבריאל מניח את התפס"ן כאובייקט אלפא, אובייקט נוודי – ואם כן "הילכו שניים בלתי אם נועדו" – הוא מפגש המתרחש בתנועה אשר יעד יש בה. נאמר איפה שיעד התפס"ן הוא ללכת למפגש, עם בני הנוער הישראלי, בתקופה בה הסערות הפנימיות והחיצוניות הפוקדות אותו בעת הזו – עת התערערות מעמדו של האב – הינן לעיתים קשות מנשוא.

כלומר שהתפס"נים כמו בהעברה, הינם בו בזמן מראית עין וממש נוכח. כלומר עליהם להגיע למפגש להלך יחדיו עם בני הנוער הישראליים. אך בזמן זה, לשאול, לתפוס, להבר את הפחים, והמוקשים, הלוכדים את בני הנוער בעת שהינם צועקים, ולעיתים שואגים כך ללא קול באמצעות משהו שנושר בין אם בגופם במחשבתם או בקולם, על מנת שלא יישארו איתה עם נשירתם ההכרחית, ללא אחר-שותף לבנייתה באופן מיטיב כלומר עם החיים.

מדור תפיסה אקטואלית

מחקר בריטי: עלייה ניכרת בשימוש בנוגדי דיכאון בקרב ילדים ובני נוער
(מתוך ידיעה שפורסמה בעיתון הארץ ב 10.3.2016)¹⁰

עמרי ביכובסקי

המאמר פורסם ב: **European Journal of "Neuropsychopharmacology"**. במאמר מביעים חוקרים דאגה מעלייה ניכרת בשימוש בתרופות נוגדות דיכאון בקרב ילדים ובני נוער. ד"ר שקאר ססקנה, הממונה על בריאות הנפש בארגון הבריאות העולמי, מודאג מכמה שאלות העולות מן המחקר: האם רופאים רושמים תרופות נוגדות דיכאון לילדים ובני נוער בלי סיבה מספקת? עד כמה מזיקות תרופות נוגדות דיכאון?

מחקר בריטי: עלייה בשימוש בנוגדי דיכאון בקרב ילדים

מחקר חדש שנערך בבריטניה הראה כי חלה עלייה ניכרת בשימוש בנוגדי דיכאון בקרב ילדים ובני נוער ארצות הברית ובריטניה. לפי נתונים שהוצגו במחקר, נרשמו בבריטניה כ-100,000 מקרים של דיכאון בקרב ילדים ובני נוער בשנת 2014, לעומת כ-70,000 מקרים בשנת 2004. המחקר הראה גם כי ישנו שינוי במגמת הטיפול בילדים ובני נוער עם דיכאון, כאשר ישנה עלייה משמעותית בשימוש בתרופות נוגדות דיכאון. המחקר נערך על ידי חוקרים מהמכון הבריטי לבריאות הנפש (Maudsley Hospital) והמכון הבריטי לבריאות הנפש (Maudsley Hospital).

דאגה נוספת שישו ארגון הבריאות העולמי (WHO) היא עלייה בשימוש בתרופות נוגדות דיכאון בקרב ילדים ובני נוער. המחקר הראה כי ישנו שינוי במגמת הטיפול בילדים ובני נוער עם דיכאון, כאשר ישנה עלייה משמעותית בשימוש בתרופות נוגדות דיכאון. המחקר נערך על ידי חוקרים מהמכון הבריטי לבריאות הנפש (Maudsley Hospital) והמכון הבריטי לבריאות הנפש (Maudsley Hospital).

מחקר זה נערך על ידי חוקרים מהמכון הבריטי לבריאות הנפש (Maudsley Hospital) והמכון הבריטי לבריאות הנפש (Maudsley Hospital). המחקר הראה כי ישנו שינוי במגמת הטיפול בילדים ובני נוער עם דיכאון, כאשר ישנה עלייה משמעותית בשימוש בתרופות נוגדות דיכאון. המחקר נערך על ידי חוקרים מהמכון הבריטי לבריאות הנפש (Maudsley Hospital) והמכון הבריטי לבריאות הנפש (Maudsley Hospital).

¹⁰ מתוך אתר "הארץ": <http://www.haaretz.co.il/news/health/.premium-1.2878636>

12 ססקנה מציין כי עלייה זו נוגדת התוויות מקצועיות וחוקיות הכרוכות במתן תרופות אלה מתחת לגיל 18. אלה חדשות ישנות. כך, למשל מצא מחקר בריטי משנת 2000 את הממצאים אליהם הוא מתייחס בשורות הבאות:

בסך הכל היתה עלייה גדולה בכל תרופות המחקר...ממצאים אלו מפליאים לאור בסיס הידע המוגבל שעומד ביסוד השימוש בתרופות פסיכותרפיות עם ילדים צעירים מאד¹¹

באופן מעניין התגובות לממצאים אלו נשענות על כך שיש רשימות המתנה ארוכות לטיפול פסיכולוגיים, ולכן נאלצים בתקופת הביניים להשתמש בתרופות לגבי הסובלים מדיכאון ברמה מתונה. כלומר, התשובה איננה ניתנת מצד אי היעילות של ה"ריפוי בדיבור", אלא מצד זמינותו. "היום", אומר אריק לוראן, "אנו טבולים בתרופה. היא כל-נוכחת בשדה שלנו. היא מהפכת את הקליניקה שלנו. היא מגדירה אידיאלים של יעילות, משנה את צורתם של מוסדות הטיפול, משתלטת על המסורת ועל מסמני האדון"¹². האידיאל של היעילות מופיע, בבעיה זו עם התרופות האנטי-דיכאוניות, ביחס לזמן ההמתנה ולא ליעילות הפרמקו-קינטית של ההתערבות. אולם מתוך התלונה הזאת, כנגד זמן ההמתנה, אפשר להפיק גם את ההפך – קרי, את העובדה שהתערבותו של האנליטיקאי עלולה להיתפס כ"תרופה". אכן, לא מעט הורים מביאים את ילדיהם לטיפול, כיום – מפקידים אותם בידי האנליטיקאי – כדי שזה יחולל אפקטים כמו פרמקולוגיים, כדי שיעלים את הבעיה. דבר זה דורש עבודה מסוימת על מנת שהנער יוכל להתייבב כסובייקט בקליניקה.

"בלתי אפשרי", אומר לוראן, "להפריד את התרופה מן הסובייקט שלה. הטהרנות הביוכימית היא אשליה"¹³. אני נזכר במקרה של גבר שאמר על התרופה אותה לקח (שניתנה לו בצורה של כדורים): "אני שותה את התרופה". אביו היה שתיין. באופן בו צרך את התרופה הופיע קו של הזדהות עם אביו, שהביא לכך שהתרופה היתה בשבילו עודף נרקוטי.

זה בהקשר של הסובייקט שלוראן מאזכר את החובה שהטיל לאקאן על הרופאים: "לאקאן מזכיר לרופא את מקומו האתי, שהוא להתמקם החל מן התביעה, מימד אתי זה, המלווה בהכרח את התרופה, אינו ניתן לצמצום לנורמות של פרקטיקה טובה"¹⁴. בהקשר זה מתאר ירון גילת, ב"עת לאקאן" שהוקדש לפסיכואנליזה ורפואה, תופעה בה התביעה המופנית כיום לרופא איננה: "תגייד לי מה יש לי!" אלא: "תן לי נוזינן, תן לי תרופה, אני יודע מה אני צריך"¹⁵ – תביעה המצמצמת את הרופא לסמכות מנפקת (או לא).

נער שהיה מאושפז במחלקת אישפוז יום באחד מבתי החולים הפסיכיאטריים, ערך מחקר קטן, במהלך שהייתו שם. הוא שאל את כל הנערים והנערות במחלקה מהו הטיפול התרופתי שהם מקבלים. הוא מצא שכולם קיבלו את אותה תרופה (רספרדל) ובאותו מינון בדיוק. זה הדאיג אותו מאד, מפני שמה שעמד על הפרק עבורו, מה שהיה הסימפטום שלו היה כרוך בשאלה: האם וכיצד הוא יכול להיות יחיד ומיוחד, מבלי להפוך למשוגע. והנה הוא מקבל בדיוק מה שכולם מקבלים (ועוד ב"בית משוגעים").

¹¹ Magno Zito, J., Safer, D. J., dosReis, S., Gardner, J. F., Boles, M., & Lynch, F. (2000, February 23). "Trends in the Prescribing of Psychotropic Medications to Preschoolers". *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 283 (8), pp. 1025-1030.

¹² לוראן, א., (יוני, 2009) "כיצד לבלוע את הגלולה", *עת לאקאן* (4), ג'יאפ, עמ' 98-109.

¹³ שם.

¹⁴ שם.

¹⁵ גילת, י. (יוני, 2009) "לשאלת ההתענגות הפרמקופילית", *עת לאקאן* (4), ג'יאפ. עמ' 110-121.

נער זה מזכיר לנו בדיוק את הדברים שצוטטו מפי אריק לוראן: שבלתי אפשרי להפריד את התרופה מהסובייקט שלה. שקאר ססקנה שואל ביחס לאותו מחקר המצוטט לעיל האם רופאים רושמים תרופות לילדים ונערים בלי סיבה מספקת? עלינו לשאול בהקשר לכך מה עשויה להיות סיבה מספקת?

13 אין המדובר בלשלול או לחייב את מתן התרופות. מדובר במשהו אחר: כיצד לקחת בחשבון את הסובייקט ביחס לכך? אולי כדאי לא למהר לסגור את השאלה מהי סיבה מספקת, מפני שכאשר לוקחים בחשבון את הסובייקט, הסיבה היא דווקא מה שחומק מיחסי "גורם-תוצאה".